

A N M E L D E L S E R

Michael Hviid Jacobsen og Mette Haakonsen (red.): Memento Mori – døden i Danmark i tværfagligt lys.

Odense: Syddansk Universitetsforlag 2008 (419 sider)

Det var en varm rar aften i Tivoli, tilbragt med den nærmeste familie, da min mand blev ringet op. Hans tvillingebror var omkommet på en strand på Bornholm, og samme skæbne var nær overgået hans søn, der dog blev reddet. Det er første gang døden har indfundet sig så pludseligt i vores liv, og den forstærkede på en gang bevidstheden om døden og bevidstheden om livet. Barsk var det at komme til broderens sommerhus, hvor savnen lå og kun manglede at save det sidste af et bræt, der åbenlyst skulle blive til en trappe. Hvor der lå bøffer i køleskabet, der senere skulle bruges på grillen, hvor snavsetøjet lå lidt rundt omkring og altid kunne blive samlet op en dag med mindre godt vejr. Det levede liv var så tydeligt abrupt blevet afbrudt, og i lang tid forlod jeg ikke vores hjem uden at tænke over, hvad andre måtte se, hvis de og ikke jeg trådte ind i stuerne igen. Døden har været i vores liv siden. Som en bevidsthed der ikke var der før aftenen i Tivoli, men også som en erindring om livet og en mulighed og forpligtelse med dette, som heller ikke var der før.

Derfor – og fordi jeg har en kortere fortid som sygeplejerske i hospitalsvæsenet herunder på to kræftafdelinger – greb jeg bogen *Memento Mori* med stor interesse. "Memento Mori" er et begreb, der kan føres tilbage til antikken, men har i sær-

deleshed været brugt i Middelalderen og i 1600-tallets barok. "Memento Mori" ("husk at du skal dø") kan lyde som et imperativ – en påmindelse om døden og dermed en påmindelse om betimeligt at leve livet, så man kan komme videre i himlen.

Men bogen gør meget ud af, at Memento Mori snarere har sin berettigelse i samklang med begrebet Carpe Diem – grib nuet. Altså at man skal leve livet, værdsætte det og huske, at det jo ikke varer ved for evigt. Andetsteds i bogen trækker Christian Juul Busch følgende sætning af Villy Sørensen frem: "Der er liv i døden, og død i livet, og måske mest liv i livet, hvis døden er med i det". Ønsket med bogen er at give både et tilbageskuende og et fremadskuende blik på døden. Ønsket er også – gennem døden at lære mere om livet.

Lad mig starte med at slå fast, at det har været både spændende og lærerigt at læse bogen. Jeg synes projektet er lykkedes godt, og i særdeleshed slog det mig flere gange undervejs, at netop det jeg her læste om døden, var med til at forklare aspekter af livet.

Bogen *Memento Mori* er en antologi redigeret af Michael Hviid Jacobsen og Mette Haakonsen, der begge har bidraget til bogen. Den er delt op i fire hovedafsnit foruden en indledning og afsluttende forfatteroplysninger. Hvert hovedafsnit indledes af en kort introducerende tekst. De fire hovedområder er: "Døden i livet", "Dødsarbejde", "Repræsentation", "Mindkultur":

Afsnittet "Døden i livet" består af 5 kapitler. Her behandles det forhold, at døden for mange er et uundgåeligt aspekt,

allerede længe inden den indtræder. Kapitlerne spænder fra interviews med kvinder, der har haft brystkræft og lever i evig angst for, at sygdommen måtte komme tilbage, til interviews med personer der ved, at de lever i deres sidste måneder. Andre kapitler handler om det at få dødsdommen og skulle lære at leve med den, og atter andre om det at skulle dø derhjemme. Endelig er der et kapitel, der handler om gamle mennesker i Danmark, og tager fat i ensomheden. Det at have døden meget tæt på sit liv, men ofte at måtte håndtere dette faktum alene fordi netværket mangler.

Kapitlerne fremstår i en meget fin rækkefølge. Fra de kvinder der har haft brystkræft og nu forholder sig både til døden og livet på en helt ny måde, til personer der ved, at de er uhelbredeligt syge og derfor er i gang med at tage afsked med livet, og ikke ved om de orker livsforlængende behandling, fordi det vil tvinge dem til at åbne for livet igen. Et væsentligt aspekt i mange af kapitlerne er også betydningen af kroppen. Hvordan kroppen ofte er det der behandles – et objekt, men at den enkelte også er et subjekt, repræsenteret gennem kroppen, og hvordan forfaldet af kroppen er med til at skabe en distancering til andre omkring dem. Spændende er også tanker om forskellen på den sociale død og den fysiske død. At mange døende enten selv trækker sig socialt eller skubbes væk, fordi den fysiske formåen bliver en anden, men også fordi den fysiske fremtoning og det ikke at have et tidsperspektiv har betydning for, at den sociale død frivilligt eller ufrivilligt opstår før den fysiske død.

Afsnittet "Dødsarbejde" består af 6 kapitler. Her behandles det arbejde, der foregår med den døde krop. Et gennemgående aspekt er den indflydelse, diverse institutioner har, for den måde kroppen kan behandles på. Institutioner er i den forbindelse hospitaler og plejehjem. Kapitlerne bevæger sig fra meget konkret arbejde med lig – både på hospitalerne og hos bedemanden, til en statistisk baseret undersøgelse af tiden før døden samt af døden på danske plejehjem med en stærkt

kritisk tilgang til det, der tilbydes. Derefter følger et kapitel om det praktiske arbejde med døde i Danmark og i andre kulturer – hvilke forventninger har f.eks. muslimer og hinduer til håndteringen af de døde på dansk jord. Og hvilke problemer giver f.eks. ønsket om at kunne gravsætte den døde senest 24 timer efter døden er indtruffet, når arbejdstider og åbningstider er medbestemmende? Endelig følger dels et meget spændende kapitel om den teologiske tilgang til døden, med udgangspunkt i de myter og den måde, vi før og nu har forsøgt at kontrollere døden og sorgen, dels et kapitel der ud fra en psykologisk tilgang beskriver den måde, vi før og nu navigerer for at forstå og håndtere døden.

Afsnittet "Repræsentation" består af 5 kapitler. Disse kapitler handler om, hvordan døden repræsenteres eller fremstilles i vores kultur. Første kapitel handler om baggrunden for og oplevelsen med at opbevare døde fostre og dele af døde på anatomiske institutter, men har også tid til kort at vende hvorfor f.eks. fostrene kom og dermed opfattelsen af mennesket – det døde og det levende – igennem tiderne. Dernæst følger et kapitel om fotografiet af de døde med særligt fokus på betydningen af fotografiet ved dødfødte børn eller børn der dør kort efter fødslen. Dernæst beskrives døden i børnelitteraturen fra den moraliserende tilgang, der bruges i Den store Bastian, til den bearbejdning af døden, der finder sted i nyere børnelitteratur om f.eks. bedsteforældre, der dør. Til sidst følger først et kapitel om den måde, hvorpå Ib Michael behandler døden, og dernæst et kapitel om døden i billedkunsten. Alt i alt gives en række fine eksempler på, hvordan og på hvilken måde døden repræsenteres i vores samfund, og at der også inden for dette felt er tale om dynamik i form og indhold.

Afsnittet "Mindekultur" består af 6 kapitler. Også her kan man sige, at det handler om repræsentationer, men mere i form af den måde, vi hver især vælger at håndtere døden og den døde på. Kirkegården er her et meget væsentligt sted, hvor der er mange overvejelser og kampe om, hvad

der er muligt og tilladeligt at bruge kirkegården til, og hvilket rum kirkegården skal være for de levende i forhold til de døde. Et andet sted at mindes de døde er på internettet, hvor flere hjemmesider er oprettet for at kunne italesætte og mindes den døde på måder, der ikke er mulige på en kirkegård. Dernæst følger et kapitel om nekrologer og dødsannoncer, som fremstilles som et både underbelyst område og underudnyttet område. I bogens to sidste kapitler beskrives mindekulturen mere indgående – med Hong Kong og Mexico som eksempler – for at sætte vores egen danske mindekultur lidt i relief.

I alt 25 personer har bidraget til antologien, og der er meget bogstaveligt tale om en bog, der er tværfaglig. Der er således både blevet plads til et kapitel, skrevet af en bedemand, om arbejdet med at håndtere de døde fra dødslejet til jorden. Og til langt mere tungt teoretiske overvejelser om dødsnavigering, og hvordan døden skal forstås og håndteres. Et enkelt kapitel, jeg manglede, var den pludselige død. Som sagt, er det den måde døden for alvor kom til mig, trods et større antal andre dødsfald i familien. Men den pludselige død er et relativt ubehandlet aspekt i bogen. Bogen fungerer fint uden, men det er alligevel den pludselige død, vi ofte konfronteres med og står uforberedte overfor. Den skildres i medierne og diskuteres ved frokostbordene.

De noget uensartede tilgange til emnet, fra den meget praktiske til den ret teoretiske, og fra forskeren til bedemanden, får på en vis måde bogen til at fremstå noget uhomogent. Det har ført til nogle overvejelser hos mig om, hvorvidt bogen har en klar nok målgruppe, i og med at den både er praktisk og teoretisk funderet. Jeg er ikke i tvivl om, at det kunne have været et problem. Men kapitlerne er velredigerede og fremstår, så empiri og teori vekselvirker på en måde, der virker indbydende og gør de enkelte kapitler spændende og vedkommende i forhold til hinanden. Man må også tilskrive det en dygtig redigering, at bogen, trods de mange skribenter, er flydende og let at læse, da de en-

kelte bidrag ganske vist angriber emnet forskelligt både i form og indhold, men alligevel holder en ensartet og dermed læselig form.

Man kan dog mangle nogle henvisninger mellem kapitlerne. Ikke mindst hvis man ikke læser dem alle. Så kunne det være rart at vide, at netop det, man nu læser om, har en anden forfatter i bogen også beskæftiget sig med. Gensidige henvisninger er fuldstændigt fraværende, og det er lidt en skam. Til gengæld har redaktørerne ladet nogle af de væsentlige oplysninger gå igen i flere af kapitlerne. Det er selvfølgelig lidt tungt, hvis man læser alle kapitlerne, men bliver aldrig et egentligt problem. Jeg finder det derudover rigtigt, at der er taget hensyn til, at de, der måtte have lyst til at læse brudstykker af antologien, skal have adgang til de relevante oplysninger undervejs. Til de personer, der vælger hurtigt at bladre sig frem til et bestemt kapitel, vil jeg dog gerne sige: Prøv også at læse det forrige eller det næste kapitel, eller et af kapitlerne i en af de andre dele af bogen. Det er gennemgående spændende og tankevækkende læsning.

Har man som fagperson interesse i dette felt, er man bare almindeligt interesseret eller søger man en bog, der kan inspirere og give et indblik i forskellige vinkler på døden og håndteringen og bearbejdningen heraf, er *Memento Mori* et rigtigt godt sted at tage fat. Døden er så vedkommende for os alle, at man ikke kan undgå at blive interesseret og slet ikke med en bog, der er så inspirerende og varieret som *Memento Mori*. For den, der måtte ønske at vide mere, er der rigeligt med henvisninger til at bringe en endnu videre.

Esther Nørregård-Nielsen
Rådgivende Sociologer

Bülent Diken og Carsten Bagge Laustsen: *Sociology through the Projector*.

London: Routledge 2007 (143 sider)

Film er aldrig "bare film", letbenet fiktion designet til at underholde og distrahere os. Selv når film lyver, fortæller de løgne, der ligger dybt i hjertet af vores sociale krop. Med disse (for)ord serverer psykoanalytiker og filosofen Slavoj Žižek et stærkt rationale for denne nye bog, skrevet af de (bl.a.) danske sociologer, Bülent Diken og Carsten Bagge Laustsen. *Sociology through the Projector* bygger om noget på en indlysende god idé: Når nu film altid er film om og i samfundet, hvorfor så ikke benytte de mange fremragende film derude til at blive klogere på sociologiens objekt – og i samme (filmiske) bevægelse gøre sig teoretiske tanker om det sociales beskaffenhed? Der er noget grundlæggende befriende ved hele denne bestræbelse: Hvem sagde, at man behøver at kede sig, alt imens man bliver klogere på samfundet!?

Spørgsmålet er hvilke muligheder, der åbner sig, hvis vi læser filmens funktion som en social underbevidsthed, der fortolker og forvrænger den selv samme virkelighed, som sociologisk analyse afdækker? Eller enklere formuleret: Hvordan kan vi tage filmens rolle som "massernes kunst" alvorligt? Dette er de bærende spørgsmål i Diken og Laustsens filmanalyser. Seks af slagsen bliver det til (nogle er tidligere publiceret andetsteds) – alle af spændende film fra de seneste 25 års populærkulturelle landskaber. Med analyserne åbnes et rum for gensidig resonans mellem sociologiske begreber og filmiske billeder. Det handler ikke om at forklare film sociologisk. Det handler (som titlen siger) om at bedrive sociologi gennem filmens virtuelle verdener. Bogen er værd at læse alene for dette simple, men brillante, metodiske greb.

Gennemgående har Diken og Laustsen taget en tur i biografens mørke; konkret såvel som i den overførte forstand, hvor film tjener som markør for det sociales

skjulte, voldelige og ideologiske undersider. Resultatet er generelt overbevisende: Analyserne er på én gang originale, skarpe og teoretisk udfordrende. Diken og Laustsen drager vidtrækkende implikationer af deres passion for destabiliserende film: I mødet med filmens (under)verden, lyder budskabet, må sociologien selv transformeres gennem at uddybe sin sans for det allegoriske, for affekter, for den sociale ordens skyggesider, for begærets og det perverses dynamik. Et i stigende grad "tegnmættet" kapitalistisk og post-politisk samfund kræver en filmisk sensitiv, kritisk sociologi.

Dette er alt sammen sociologisk betydningsfuldt (i hvert fald i mine film-begejstrede øjne). Alligevel sidder jeg tilbage med en dyb ambivalens over for Diken og Laustsens bog. For nu at blive i jargonen, gennem at parafrasere Žižek: Det forekommer mig, at bogens teoretisk ladede film- og samtidsanalyser "lyver" på en for sociologien frugtbar måde! Mere om dette nedenfor, men først lidt mere baggrund.

Læsere med kendskab til Diken og Laustsens teoretiske univers – f.eks. fra deres bog om "lejren" (*The Culture of Exception*, 2005) – vil straks opdage, at deres filmanalyser grundlæggende forfølger velkendte pointer igennem et nyt medium. Også denne gang handler det om kritikken af det kapitalistiske forbrugersamfunds totalitære tendenser i skyggen af det amerikanske imperiums "krig mod terror". Bogens seks film er udvalgt for deres evne til at fungere som allegorier for den ideologi, voldelige undertrykkelse og manipulation af begær, som vores post-9/11, post-politiske kontrolsamfund opbyder. Og endnu engang fungerer Giorgio Agambens dystopiske modernitetskritik, sammenfattet i figuren om lejren – med dens permanente undtagelsestilstand og reduktion af mennesket til biologisk liv – som samlende, socialteoretisk optik.

Konkret tager Diken og Laustsen os således med rundt i filmverdenens virtuelle og aktuelle "lejr": Fra en naturtilstand af sadisme og hævnthirst på en øde ø (i *Fluerne herre*), over bandekrig og underver-

denens (u)orden i en favela uden for Rio de Janeiro (i *City of God*), for til sidst at havne i den ultimative lejr, nazisternes Auschwitz (i Benignis kontroversielle "komedie", *Livet er smukt*). Disse afgrænsede lejre suppleres med analyser af mere flydende begærs- og kontrolformer: Orientalismens fantasier om Østens grænseløse nydelse (i *Hamam*); forbrugerisme og voldelig mikro-fascisme i netværkssamfundet (i *Fight Club*); og den iboende totalitarisme i et terror-besat overvågningssamfund (i *Brazil*). Seks film, seks allegorier over et samfund præget af undertrykkende kontrol, ideologi og desperat eller voldelig (selv)modstand.

Undervejs insisterer Diken og Laustsen på at teoretisere de sociale eksklusioner og fortrængninger, som filmene stiller til skue, samtidig med at de spørger til filmenes potentialer som kritiske interventioner, der hjælper os til at bryde afpolitiseringsens usynliggørelse af sociale antagonismer. Megen traditionel sociologi, forstår man, formår ikke at løfte denne ideologi-kritiske rolle. På den baggrund er det ikke overraskende, når netop Žižek – hvis tænkning præges af lige dele Marx, Lacan og Hitchcock – spiller en konstitutiv rolle for bogens analyser. Ligesom det øvrige persongalleri vil være velkendt fra samtidens "poststrukturalistiske" og politisk "radikale" scene: Særligt Agamben, men også Deleuze, Bataille, Baudrillard, Maffesoli og (til dels) Bauman. For *aficionados* af dette (løseligt) post-marxistiske, post-foucauldianske teorilandskab vil bogen her næppe indeholde mange provokationer. For os andre kan den være en fin anledning til at reflektere over, hvor denne "radikale" tænkning egentlig efterlader sociologien.

Hvis bogen her består af allegorier, så må man naturligvis spørge, præcist hvilken social referent, filmene fungerer som allegorier for – og omvendt. Diken og Laustsens teoretiske svar er, at selve skellet mellem film (fiktion) og socialitet (virkelighed) er en fejltagelse: Verden består af "socio-fiktioner", og vores symbolske ordner (nationen, samfundet) lader sig forstå som fiktions-lignende spejlprojekti-

ner. Det mest slående ved bogens konkrete analyser er imidlertid, at de definitivt bryder med denne selvpostulerede logik – og at de bliver des mere overbevisende, jo mere de gør det! Dette er efter min mening den interessante "løgn", som gemmer sig i bunden af denne glimrende bog – og som har potentiale til at afsløre en større sociologisk sandhed.

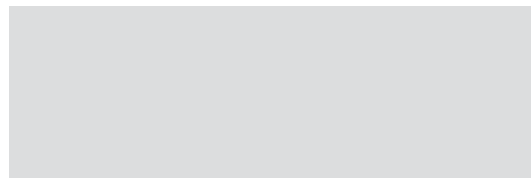
Det mest radikale eksempel er her *Livet er smukt*, hvor Diken og Laustsen (inspireret af Agamben) leverer et overbevisende forsvar for Benignis Holocaust-film, som en etisk omgang med vidnesbyrdets umulighed og hukommelsens problem i konfrontationen med uudsigelig ondskab. Der hviler en tone af sober realisme over hele analysen: Vi er alle forpligtet til at bære vidnesbyrd om Auschwitz, og filmen som medie evner at *tilføje* realisme (og håb) til en uvirkelig virkelighed. På samme måde er Diken og Laustsen på solid grund, når de beskylder *City of God* for at iklæde virkelighedens favela fantasiens former, og når de paralleliserer mellem de orwellske fangetransporter i fiktionens *Brazil* og transporter af afghanske fanger til Guantanamo. Disse allegorier virker, fordi kæden af gensidige referencer er solidt plantet i et fælles, symbolsk univers; de bliver til "socio-fiktioner" snarere end "socio-fiktioner".

Derimod er det mildest talt svært at sluge, at *Fluernes herre* skulle demonstrere hvordan "syndebukken er samfundets fundament" (s. 46); at *Fight Club* skulle vise os "faderprincippet sammenbrud" i risikosamfundet (s. 74); eller at *Hamam's* orientalistiske fantasier tjener til at skjule "Vestens fundamentale kastration" (s. 32). Her, såvel som andre steder i bogen, befinder vi os i et spejlkabinet af lacanianske projektioner, der ikke har meget andet at appellere til end vores gode (eller rettere onde!) vilje. Allegorierne bryder sammen og afslører en underlig hulhed i det "radikale" teoretiske sprog. Samme effekt gælder til dels bogen som helhed: Er det ikke at tildele Bush og Bin Ladens respektive fundamentalismer al for stor ære, når de med bogen her ophæves til vores fælles, postpolitiske, paranoide baggrunds-virke-

lighed? Er det ikke at lukke, snarere end at åbne, et rum for kritisk tænkning?

Min mistanke om denne "løgnens list" skal ikke distrahere fra det faktum, at denne bog fortjener et bredt publikum af teoretisk – og filmisk – interesserede sociologer. Som Žižek kunne sige: Selv når sociologiske (film)analyser "lyver", fortæller de os noget interessant om den sociale verden! Tillad mig dog at foreslå, at man holder sig en alternativ socio-faktion for øje under læsningen: Historien om Oliver Stones film *W*, hvis satiriske portræt af en vis terror-besat amerikansk præsident netop har fungeret som filmisk foregribelse af det demokratiske valg, der for første gang nogensinde har bragt en sort mand til magten i USA. Postpolitik? Måske. Men jeg tror, vi har brug for lidt større spændvidde i den sociologisk-teoretiske (og politiske) "biograf", end Diken og Laustsens terror-gennemsyrede allegorier tillader.

Anders Blok
Sociologisk Institut
Københavns Universitet

**Camilla Sløk og Kaspar Villadsen (red.):
Velfærdsledelse – I den
selvstyrende velfærdsstat.**

København: Hans Reitzels forlag 2008
(270 sider)

Velfærdsledelse er et nyt og spændende begreb, der bliver behandlet i en ny bog redigeret af sociologen Kaspar Villadsen og teologen Camilla Sløk. Begrebet "Velfærdsledelse" indikerer, at der er tale om en særlig form for ledelse, når det handler om skabe velfærd. Eksisterer der særlige betingelser for offentlig ledelse af velfærd, og hvilken betydning har disse betingelser i givet fald har for udformningen af

vores velfærd? Inspireret af særlig Luhmann og Foucault gives to grundlæggende svar.

Det ene svar, inspireret af Luhmann, lyder: De offentlige systemer og organisationer har over tid udviklet egne logikker, der har gjort dem vanskelige at styre og påvirke udefra. Organisationerne er styret af interne faglogikker og sektorspecifikke selvforståelser og er grundlæggende ikke åbne og modtagelige over for tidens krav om brugerinddragelse og fleksibilitet. For at udøve velfærdsledelse og dynamik er man derfor i denne forståelse henvist til at udfordre systemernes logik og koder ved at skabe nye interaktionsformer og kodetilslutninger, som skaber rav i systemet og åbner op for nye afvejninger og kommunikationsmuligheder. Eksempler herpå er klientsamtalen, elevudviklingsplaner og forebyggelsessamtalen.

Det andet svar, inspireret af Foucault og hans analyser af biopolitik, lyder: Den liberale stat har en grundlæggende interesse i at nyttiggøre befolkningen, og det gør den mest effektivt ved at udvikle et vidtforgrenet net af velfærdspecialister, hvis formål er dyrke og opdrage borgerne i den rette produktive ånd. Hertil er udviklet et sandt arsenal af styringsinstrumenter, som hævder at kunne hjælpe borgerne på rette vej. Nøgleordet er selvledelse, og målet er en borger der tager ansvar for egen velfærd og egne mål. Dermed opstår den selvhjælpende socialklient, den sundhedsansvarlige patient og den læringsstyrende elev.

Et problem i denne konstruktion er, hvordan der overhovedet kan udøves ledelse, når idealet er et samfund af suveræne borgere. Kunststykket er at skabe en forestilling om et endnu ikke realiseret potentiale i den enkelte borger, som skal hjælpes frem af velvillige velfærdsmedarbejdere. Dermed opstår supervisionsstaten og supervisionsforvaltningen. Bagsiden af medaljen er selvfølgelig, at hvis det ikke lykkes at få den enkelte borgers sande potentiale frem, så står der i realiteten kun en tilbage med hele skylden: En selv.

Det er jo interessant nok, men rigtig interessant bliver det jo, når vi ser, hvordan

det udspiller sig derude – i sundhedssektoren, i folkeskolen etc. Nanna Mik-Meyer viser i sit bidrag til bogen, hvordan overvægtige behandles af de sundhedsprofessionelle, og hvad det er for nogle mekanismer, der er på spil i denne situation. Det er en interessant case, for hvis der er nogle, der udfordrer tidens dogme om ansvarlighed og personlig kontrol, så er det netop de overvægtige og deres flydende grænser. Resultatet er da også, at der er udviklet en sand moralsk kropsforvaltning i de senere år. Overvægtiges krop bliver her betragtet som afvigende og potentielt syg med et behov for konstant pleje. Overvægtige tilhører en bestemt risikogruppe og har en bestemt risikoadfærd, og de sundhedsprofessionelle føler det som deres hellige pligt at diskutere og problematisere dette med de overvægtige i en række mere eller mindre offentlige sammenhænge. Tilgangen er, at det skal være en dialogbaseret og åben proces med den overvægtige, hvis formål er at overbevise den overvægtige om det rigtige i selv at tage ansvar for et vægttab. Den overvægtige selv opfatter det imidlertid ofte som et personligt overgreb, som mobning.

Hanne Knudsen argumenterer i sit bidrag for, at man ikke er nået helt så langt i udøvelsen af velfærdsledelse på folkeskoleområdet. Lærerne føler sig presset fra mange sider, og som resultat heraf er lærerne forsigtige med at tage endnu et nyt felt op og åbne op over for brugen af de redskaber, der ligger inden for velfærdsledelse. Dette ses bl.a. i samtalerne mellem skole og hjem, hvor lærerne i mange tilfælde falder tilbage på den traditionelle lærerrolle og påberåber sig sine erfaringer fra klasseværelset og meddeler forældrene, hvordan det står til med eleven snarere end at inddrage forældrene som en aktiv medspiller i barnets læringsproces.

Desværre indeholder bogen ikke flere fuldt udfoldede cases, hvor læseren overbevises om relevansen af begrebet om velfærdsledelse. Hvorfor har bogen ikke taget arbejdsmarkeds- eller socialpolitikken op til dybdegående behandling? Det forekommer oplagt, at der netop her fore-

går en lang række processer, som kunne bidrage til forståelsen af, hvad velfærdsledelse egentlig indebærer, og hvilke konsekvenser den har i forhold til borgerne. Det skal dog retfærdigvis siges, at et kapitel i bogen af Mads Peter Karlsen og Kaspar Villadsen indeholder interessante beskrivelser af samtaleteknikker, der anvendes i socialt arbejde. Det kunne have været relevant at få dette yderligere uddybet i bogen. Camilla Sløk har et interessant kapitel om ledelsesforhold i folkekirken, men hun formår dog ikke helt at overbevise læseren om relevansen af netop denne case i forhold til problematikken omkring velfærdsledelse.

Bogen indeholder mange læseværdige bidrag, men den lider i et vist omfang af antologiens svaghed: den trækker i forskellige retninger, og man savner som læser en klarere rød tråd gennem de forskellige bidrag og en opsamlende diskussion. Antologien er tematiseret omkring en overordnet diagnose for ledelsesbetingelser i velfærdsstaten, som virker meget rammende: Styringskompleksiteten er stigende, projektorganisationer afløser hierarkiske organisationer, og medarbejdere efterspørger større selvstændighed i arbejdet. Diagnosen er dog meget generel, og det går ud over sammenhængen mellem de enkelte bidrag til antologien.

Alt i alt er det dog en væsentlig bog med en klar mission i forhold til at bringe et sociologisk perspektiv i spil i den omfattende litteratur om offentlig ledelse. Dette sociologiske perspektiv er inspireret af poststrukturalismen og fokuserer på, hvordan rum for erkendelse og handling aktivt formes af ledelsesteknologier. Hermed gøres der op med den dominerende ledelseslitteratur, som typisk beskriver ledelsesteknologier som neutrale instrumenter, der effektivt omsætter ambition til resultat. Bogen om velfærdsledelse har gjort os klogere på de betingelser, som offentlig ledelse fungerer ud fra, og det bliver spændende at få dette udfoldet i kommende studier på området.

Ulf Hjelmar
AKF

Jeppe Villadsen: Det støjende samfund. På besøg i ytringsfrihedens kampzone

København: Museum Tusulanums Forlag
2007 (189 sider)

Ytringsfriheden er en central rettighed i demokratiet – og er selv blevet genstand for intens politisk debat gennem de senere år. Sagen om Muhammed-tegningerne gjorde det klart for enhver, at denne rettighed ikke udfolder sig i et moralsk-politisk tomrum. Faktisk er ytringsfriheden produkt af flere hundrede års historie. Dette fremgår af sociologen Jeppe Villadsens spændende og meget velskrevne bog *Det Støjende Samfund* med undertitlen *På besøg i ytringsfrihedens kampzone*. Trods alle de senere års diskussioner, hævder forfatteren i indledningen til bogen, at ytringsfriheden i det samfund, vi kender i dag, har:

opnået en ukrænkelighedsstatus, en hellighed, der gør, at en henvisning til ytringsfriheden automatisk skærer som en skalpel gennem enhver mudret debat (s. 11).

Hvordan ytringsfriheden har opnået denne status, er noget af det, han undersøger i bogen.

Trods ytringsfrihedens ukrænkelighed findes der stadig "pletter" på ytringsfrihedens landkort. Disse pletter interesserer Villadsen sig også for at analysere i et sociologisk perspektiv. Ytringsfrihedens grænser står stadig til diskussion, når det drejer sig om fiktiv børneporno, nynazisters propaganda eller brug af nøgne damer i reklamer. Bogens ærinde er at forstå og forklare, hvordan ytringsfriheden:

med dens stadig færre legitime begrænsninger forholder sig til forandringerne i moralitet, normer og værdier på vej ind i senmoderniteten (s. 15).

I stil med Durkheim (som dog ikke nævnes i bogen) bruger Villadsen lovgivning

og retspraksis til at aflæse forandringer i samfundets værdier og moral. Bogens ambition er dermed meget vidtrækkende. Forfatteren mener, at ytringsfriheden har fået status som Vestens menneskerettighed *par excellence*. Gennem analysen af ytringsfriheden forsøger han derfor en diagnostik af "den ekspansive menneskerettighedsdiskurs" – og af "samfundets værdimæssige understrømme". Unægtelig lidt af en ambition.

Villadsen lægger ud med at diskutere menneskerettighedernes og dermed også ytringsfrihedens moralfilosofiske fundament. Iflg. Villadsen har menneskerettighederne et solidt fundament, selvom de fleste i dag mener, at de ikke kan forsvares på grundlag af den klassiske naturret. Retspositivismen leverer heller ikke noget godt fundament. Det er ikke nok at forsvare menneskerettighederne blot ved at henvise til, at de udgør gældende national og international ret. Til gengæld erklærer Villadsen sig enig med mange moderne moralfilosoffer i, at fundamentet skal findes i konsensus-tænkning og pragmatisk filosofi. Kort sagt – vi er enige om, at menneskerettighederne skal overholdes, fordi historiske erfaringer tilsiger, at det modsatte er en rigtig skidt idé. De er gavnlige bl.a. ved at sikre beskyttelse af svage grupperes interesser og behov.

Trods karakteristikken af menneskerettighederne som gavnlige lægger Villadsen i den efterfølgende analyse op til at aflæse ytringsfrihedens ekspansion som et symptom på en omsiggribende og problematisk individualisme. Han mener faktisk, at menneskerettighedernes praksis har udviklet sig til et "moralfilosofisk morads". Ytringsfriheden er ikke blot et produkt af en heroisk kamp imod undertrykkelse og censur i det 18. og 19. århundrede. Den er også et produkt af 68-generationens kamp for frigørelse og selvrealisering – hvorfra der kan trækkes en lige linie til nutidens egocentrerede *mig-kultur*. Analysen er her stærkt inspireret af Gilles Lipovetsky og Zygmunt Bauman. Et af kapitlernes overskrift lyder: *Kæft op og vær smuk!* Det er Madonnas *Express-your-self*-filosofi, som forfatteren her knyt-

ter til den ekspanderende ytringsfriheds- og menneskeretsdiskurs. Menneskerettighederne bliver et instrument for senmoderne værdier, der alene handler om at sikre individet størst mulig grad af autonomi. Hvorfor er det et problem? Det er det iflg. Villadsen, fordi det udmønter sig i en form for "moralitetens købmandskab", "der ikke så meget handler om højere moral, som om meget konkret nytteværdi for konkrete mennesker" (s. 54). Vi har taget afsked med et samfund kendetegnet ved en pligtmoral, der sigtede mod det fælles bedste. Pligtmoralens endeligt betyder, at den enes rettigheder kun begrænses af den andens, men ikke af bredere samfundshensyn.

Her er det dog, at kæden i bogen synes at hoppe en lille smule af – både konceptuelt og empirisk. Hvorfor er der noget galt med at afveje hensyn mod hinanden, der handler om "konkret nytteværdi for konkrete mennesker"? Er det ikke det politikere og domstole er sat i verden for at gøre? Hvis der er et problem med dette "moralitetens købmandskab," må det være fordi, de konkrete afvejninger ikke tager hensyn til det fælles bedste, men alene er et produkt af styrkeforholdet mellem forskellige interesser. Domstolsafgørelser bliver et produkt af evnen til at købe de bedste advokater. Spørgsmålet er dog, om ikke Villadsen er for hurtig til at overtage en kritik fra Bauman af menneskerettighederne (fx i bogen *Fællesskab*), som hviler på et spinkelt empirisk grundlag. Hvis man læser empirisk funderede analyser af danske menneskeretsjurister som Jens Elo Rytter og Jens Vedsted-Hansen, argumenterer disse i hvert fald for, at både danske og internationale domstole tager konkrete hensyn til det fælles bedste. Det kan måske lade sig gøre i USA, men i Europa kan man ikke få domstolene med på hvad som helst, selvom man har gode advokater.

Bogen rummer dog også en række interessante analyser af forskellige konfliktfelter, hvor ytringsfriheden er i spil. Forfatteren er godt inde i sit stof – både sociologisk, juridisk og samtidsdiagnostisk. Han peger fx på de problemer, som Inter-

nettet giver med at kontrollere og regulere borgernes mishagsytringer om hinanden. Han analyserer også den borgerlige offentligheds opløsning, når vi kun henter information og blogger om præcis de emner på internettet, som vi hver især interesserer os for. Villadsen kommer også ind på indskrænkninger i ytringsfriheden, når det handler om retten til at diskriminere mod kvinder, homoseksuelle, indvandrere, støtte terrororganisationer og udbrede nynazistisk propaganda. Han argumenterer også fornuftigt for, at der kan være en tendens til, at håndhævelse af diskriminationsforbuddet vender den tunge ende nedad socialt betragtet. Akademikere er i stand til at formulere sig på en måde, som gør, at de ikke bliver ramt af beskyttelseshensynet i racismeparagraffen i straffelovens §266b, mens ikke-uddannede individer måske formulerer sig mere grovkornet. Påstanden synes dog umiddelbart at blive modsagt af, at en af de mest prominente personer, der er blevet dømt efter racismeparagraffen, var (akademikeren) Mogens Glistrup.

Bogen rummer også en række interessante analyser af den kommercielle ytringsfrihed – bl.a. diskussionen om retten til at fremvise nøgne damer i ølreklamer. Med inspiration fra sociologen Henning Bech peger Villadsen også på nymoralistiske tendenser til at ville regulere ytringsfriheden i relation til seksualitet eller andre emner, som støder sammen med almindelig borgerlig anstændighed. Ytringsfriheden hævdes at være absolut, men kun så længe man holder sig inden for rammerne af offentlighedens (småborgerlige) legitimitetssfære. Pædofile, nynazister, muslimske fundamentalister og rygere – i hvert fald Kaptajn Haddocks pibe på børne-tv! – er bandlyst.

Det er tale om en velskrevet og velargumenteret bog, der i parentes bemærket er et omarbejdet kandidatspeciale. Men som det fremgår, er der ingen grund til at være enig i alle bogens teser. Undertegnede er som sagt skeptisk over for tesen om, at der under rettighedsdiskursens ekspansion skjuler sig en uhæmmet og altfortærende individualisme. En anden tese, man

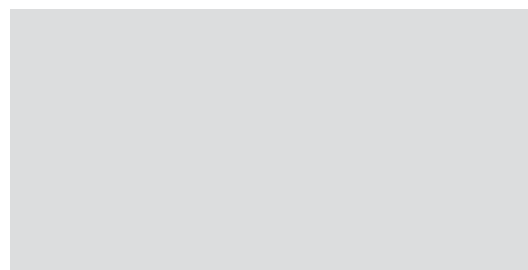
kan diskutere, fremsættes i indledningen. Her skriver Villadsen, at de politikere og intellektuelle, der forsvarede ytringsfriheden i forbindelse med Muhammed-krisen, blot gjorde "strategisk anvendelse af ytringsfrihedens diskursive sprængkraft" (s. 12). Han mener nemlig, at kampen om ytringsfriheden er overstået som et politisk anliggende. For denne anmelder minder dette om lidt om Fukuyamas tese om historiens endeligt og det liberale samfunds sejr. Selv kernemenneskerettigheder kan imidlertid komme under pres – både faktisk og i teorien – hvis de historiske betingelser er tilstrækkeligt ugunstige. Abu Ghraib, Guantanamo og amerikanske politikeres og juristers forsvar for tortur af terrormistænkte viser, at dette er tilfældet. For øjeblikket verserer en strid i FNs Menneskeretskommission, der handler om, at en række islamiske lande vil have, at ytringsfriheden skal udøves på en måde, så den ikke krænker religiøse følelser. I folkeretten er kampen om ytringsfrihedens grænser altså heller ikke slut.

Nogle samfundsforskere spår, at det 21. århundrede bliver et asiatisk århundrede. Hvis det bliver tilfældet, kan det sikkert også få betydning for ytringsfriheden – og menneskerettighederne i bredere forstand. Som bekendt er ytringsfriheden i lande som Kina, Malaysia og Singapore stærkt begrænset. Disse lande var også blandt dem, der i 1993 udfærdigede den såkaldte Bangkok-deklaration om, at borgerlige og politiske rettigheder må kunne tilsidesættes, hvis udviklings- og stabilitetshensyn gør det nødvendigt. Hvis disse lande overhaler Vesten økonomisk og på længere sigt videnskabeligt, teknologisk og militært, så kan den vestlige samfundsmodel komme under pres – herunder ytringsfriheden. Hvis en autokratisk og paternalistiske form for kapitalisme viser sig mere effektiv end den demokratiske variant, kan det sikkert også give anledning til spørgsmålstegn ved ytringsfriheden i Vesten. Nu er det ikke alle lande i Asien, der er lige autokratiske. Indien, Sydkorea, Japan og Taiwan er samfund med mere demokratiske træk. Men under alle om-

stændigheder er ytringsfrihedens historie næppe afsluttet. Jeppe Villadsen burde overveje, om hans næste bog skulle være en socialantropologisk analyse af ytringsfrihedens mulighedsbetingelser i Østasien. Hvem ved – måske det kunne sige noget interessant om ytringsfrihedens fremtid.

Frederik Thuesen

SFI – Det Nationale Forskningscenter for Velfærd

Hans Kornø Rasmussen: Den danske stamme. En befolkningshistorie.

København: Politikens Forlag 2008
(184 sider).

Forlaget præsenterer *Den danske stamme* som en "aktuel bog om den danske befolknings historie og tidens debat om globalisering". Med undertitlen "En befolkningshistorie" og et første kapitel om *Demografiens Danmarkshistorie. En præsentation*, placeres bogen inden for den demografiske disciplin. Det kan kun hilses velkomment, da vi længe har været underforsynede med demografiske analyser i Danmark. Hans Kornø Rasmussen (HKR), der er cand. polit., omtaler i forordet "dybtgående ændringer i befolkningens udvikling og sammensætning" og understreger, at det er væsentligt at få en bedre forståelse af "demografiens Danmarkshistorie".

Generelt er der meget godt at sige om bogen, som indeholder faktuelle oplysninger om befolkningens størrelse, ind- og udvandring samt administrative og lovgivningsmæssige forhold med betydning for udviklingen. Der kan dog også rejses

en del kritik mod bogen, og det er denne dobbeltheden, der har gjort det vanskeligt for mig at skrive denne anmeldelse.

Overordnet skurrer det i mine demografiske ører, når HKR i forordet introducerer det "stamme"-begreb, der indgår i bogens titel. Den stamme er os: Den danske stamme, der står over for en voldsom aldring, er rådvild over for de store forandringer og som opfatter sig "som en stamme, der lever i en uregerlig verden". Stammebegrebet er *ikke* et demografisk begreb og synes at blive brugt her for at sætte følelsesmæssige processer, måske med en bestemt politisk drejning, i gang hos læseren, hvilket for mig at se ikke hører hjemme i en (postuleret) faglig bog, selvom den også er tænkt som en debatbog.

Postulatet om en dansk stamme, en oprindelig ensartet befolkning, bæres igennem hele bogen. Det sætter også rammen for den gennemgang af den nyere indvandring og dens betydning, som en stor del af bogen må siges at være sat i perspektiv til.

Nogle af de omtaler af bogen, HKR giver på sin hjemmeside, understøtter antagelsen om, at begrebet *stamme* giver associationer langt ud over, hvad der videnskabeligt er belæg for. Fra anmeldelser citeres fx, at bogen handler om "den gamle danske stamme", om den "homogene danske families udvikling gennem 3000 generationer" og endda, at "Danmark indtil 1985 (var) et ensartet folk".

Den første troværdige folketælling i Danmark fandt sted i 1801, og da HKR minimerer omfanget af vandring indtil dette år, er 1801-befolkningen stort set "alle rigtige danskere. Født, opvokset og senere begravet i den danske muld" (s. 66). Her har vi *Stammen*, der tales om "medlemstallet af den danske stamme", og de tidlige indvandrere omtales som ubetydelige i antal og uden særlig indflydelse.

Bogens kapitler dækker afgrænsede tidsperioder, og der er en samlet litteraturliste bagest. Ud fra 197 slutnoter undervejs i teksten kan læseren finde referencen eller få forfatterens kommentar. Jeg

synes, der er for få henvisninger og dokumentation af det, der skildres, men det kan være svært at finde den rette balance.

Den danske stamme og de fremmede

Det postuleres, at der var en ensartet "dansk stamme" helt op til de nyere indvandrergrupper begyndte at komme; de er "rigtigt fremmede" og afviger ifølge HKR fra de tidligere grupper ved at komme i stort antal og fra meget anderledes kulturer. Men bogens oplysninger om tidlige indvandrergrupper antyder dog, at det heller ikke var problemfrit dengang.

HKR skriver fx om de talrige tyske lejesoldater op gennem 1600-tallet, at de, i forhold til de andre nationaliteter i tropperne, var så mange, at tysk blev gjort til kommandosprog i slutningen af 1600-tallet. Her savnes både tal og kildeangivelse. HKR skildrer også problemerne mellem danskerne og de indflydelsesrige tyskere – især fra Nordtyskland, der op gennem 1700-tallet dominerede eliten: Hoffet, embedsapparatet og det politiske liv, ligesom det i næsten 100 år var tyskfødt indvandrere, der sad på udenrigsministerposten (s. 59). I 1850 udgjorde tyskere, født uden for Danmark, under 1½ % af landets befolkning (ca. 20.000). Modstanden mod den tyske dominans i arbejdssprog og administration kulminerede ifølge HKR med Struenses henrettelse i 1772, hvorefter der kom danskere i ledelsen af landet og arbejdssproget blev dansk. Her bevæger fremstillingen sig hovedsagelig inden for den demografiske tradition, hvor man ofte ikke når omkring de bagvedliggende årsager til den observerede udvikling i de demografiske komponenter. Men der er dog en antydning af de samfundsmæssige konsekvenser af indvandringen af en gruppe, der fik topposter i samfundet, selvom den ikke udgjorde så stor en andel af befolkningen.

Den ny forordning om indfødsretten (1776), som HKR ser i relation til problemerne med den tyske dominans, fastslog, at "kun indfødte borgere fra Danmark, Norge og Hertugdømmerne kunne få an-

sættelse i embedsapparatet" (s. 59). Samtidig blev det også defineret, at danskerne var dem, der var "født i Vore Stater" – ser man *Stammen* for sig?

Der er sine steder stor omhyggelighed i beskrivelsen af detaljer i udviklingen, men der "smutter" desværre ord med, som falder uden for en hæderlig videnskabelig fremstilling: *Som de også dengang kaldtes* skriver HKR et sted om "de fremmede" og markerer derved en holdning til nutidens indvandrere, som bør holdes uden for en bog som denne. Eller som i stedet kunne være samlet i et specifikt kapitel, så det blev tydeligt, hvad der var demografi, og hvad der er forfatterens vurderinger.

Befolkningen

Tidligere voksede befolkningen i Danmark: I *Kampen mod døden* (kap. 4) gennemgås 1800-tallets befolkningsvækst med nogen vægt på, hvad man ved om de enkelte nationaliteter. Der er dog ikke meget om, hvordan der kæmpes mod døden, men mere om, hvordan man beregnede vandringernes omfang ud fra den, i forhold til i dag, mangelfulde befolkningsregistrering og hvor lidt man ved om, hvor menneskene kom fra eller vandrede til.

I kapitel 5 om *Befolkningsekspllosionen. 1901-1950*, beskrives, hvordan der i Europa var en "ufattelig befolkningstilvækst" (s. 94), som betød en ungdommelig verdensdel og en betydelig overvægt af unge dynamiske mennesker, der stod på spring for at udnytte de nye tider.

Et gigantisk overskud af unge måtte nødvendigvis føre en sand folkevandring med sig. Det skete også, og europæerne spredte sig ud over hele kloden (s. 95).

Ifølge HKR havde hver tredje jordbo europæisk baggrund, da Anden verdenskrig brød ud. "Men herfra begyndte nedturen". *Det demografiske selvmål* består bl.a. af krigens mange europæiske dødsfald. Herefter ledes læseren lige over i nye prognoser for det faldende antal af "hvide mænd". Man kan trække paralleller til da-

gens diskussion af de såkaldte MENA-lande¹, og hvordan vandringerne fra disse og andre høj-fertilitetslande i høj grad er uønskede i store dele af Europa.

HKR behandler de forskellige grupper af fremmede, der kom i den periode. Læs selv afsnittet for at få de konkrete oplysninger (som man må gå ud fra er korrekte) og se bort fra vurderinger og lette konklusioner. Om de katolske polakker før Første Verdenskrig, der oprindeligt kom som sæsonarbejdere (roepolakkerne på Lolland-Falster), understreges, hvor få de var, hvor uproblematisk det var, at de kom (for de boede i et begrænset område, og de fleste var kvinder, der giftede sig med danske mænd) og HKR hævder, at der ikke har været en polsk minoritetsgruppe i Danmark (s. 113). Der kom russiske jøder, men "den jødiske indvandring udgjorde...et forsvindende lille antal" (s. 114), og der kom flygtningestrømme fra lande i Europa.

På side 120 får vi så endnu en "stamme"-opgørelse, for "Danmark er frem til 1950'erne et kulturelt og religiøst ekstremt homogent samfund". HKR konkluderer ud fra sine forskellige gennemgange og beskrivelser om den tid, at:

Antallet af personer fra kulturer og religioner, der adskiller sig fra den danske, er ualmindelig beskeden, og langt de fleste er bosiddende i København.

Så begynder *nedturen*, der får et helt kapitel for sig selv. Året 1968 udnævnes til det sidste år, hvor fertiliteten var over reproduktionsniveau (s. 128). Det er korrekt. Men så beskrives det, som har været fremført af en del andre, at 68'erne ikke ville have og ikke har fået børn. HKR skriver, at man kunne forvente, at kvinderne blot udsatte fødslerne, men hævder derefter, at det gjorde de ikke, for de lave fødselstal fortsatte. Her er desværre et demografisk upræcist afsnit, idet der sker en sammenblanding af de absolutte fødselstal og den relative generationsfertilitet. Denne fejlfortolkning bæres videre på s. 141, hvor det siges om 68'erne, at de på

alle måder har taget for sig af retterne, men at de:

på ét område ... som gruppe betragtet (har) holdt sig beskedent tilbage. Og det gælder, som beskrevet, i formeringen.

Det er faktisk ikke korrekt. Antager vi, at 68'erne har været 20-25 år gamle i 1968, så er de født i 1943-48. De fødselsårgange af kvinder har faktisk fået børn lige omkring reproduktionsniveauet: Det er de efterfølgende årgange, især dem fra 1950'erne, der fik færre børn. Og kvinder født i 1960'erne har som ca. 40-årige fået flere børn end kvinderne fra 1950'erne. Det problematiske i HKRs påstand er, at den, indpakket i faktuelle oplysninger, viderebringer en ofte fremført karakteristik af 68'erne, som er demografisk ukorrekt, men fjører brikker til billedet af de egoistiske og grådige 1968'ere, der nu skal på pension (s. 130).

Og det er især på dette felt om fertiliteten, som jeg selv kender mest til, at jeg falder over unøjagtigheder. Det er nemlig en anden unøjagtighed, når HKR skriver, at der blev født færre børn i 1973 end i 1903 "på trods af" et dobbelt så stort befolkningstal: Fødselstallet afhænger ikke direkte af befolkningens størrelse og kan derfor ikke bruges til at vurdere "lysten" til at få børn; det ses i de aldrende befolkninger, hvor en større andel er gamle mennesker, som ikke får børn. Fra 1903 til 1973 steg fødselsraterne med ca. 1/3 for kvinder under 20 år, men faldt blandt de andre kvinder, relativt stærkest blandt de 35-44-årige (86-94%) og minimalt (6%) blandt de 20-24-årige. Så den voldsomme "opbremsning(en) i befolkningstilvæksten" skyldtes ikke de yngste (68'erne), men de noget ældre, af hvem en stor del allerede havde fået et eller flere børn.

Endelig når vi frem til den periode, hvor "indvandrere kommer" (s. 131). Nu formindskes den danske stamme – det er de ord HKR bruger (s. 133), samtidig med at hans definition af "dansk" her betyder at have dansk statsborgerskab. Antallet af danske statsborgere falder, danskerne

sætter "formeringen i bund", og de udvandrere. Kun indvandrerne holder gang i befolkningstilvæksten og de forskellige love, som bruges til at regulere indvandringen, omtales, omend sporadisk.

Det er i slutningen af 1980'erne, det for alvor begynder at gå nedad for Danmark. For denne periode og 1990'erne med, nævner HKR, at det demografisk set er en fordel for landet med indvandringen, da folketallet ellers ville aftage. Men alligevel fortsætter HKR med at beskrive, hvordan det er den efterfølgende indvandring især fra de ikke-vestlige lande, der giver problemer for Danmark: Fra 1,3% i 1985 steg andelen personer med baggrund i Afrika, Latinamerika eller Asien til 5% i 2000. I *Det aldrende indvandrerland* bliver der politisk turbulens, selvom der er brug for den indvandrende arbejdskraft. Desværre kommer "en meget stor del" ikke for at arbejde, men koster "penge fra den fælles kasse" (s. 147), mener HKR. Her er bogens dobbelthed igen – for lige efter beskrives kassen bl.a. som den, der har betalt til medlemmer, der "tale(r) dansk", har "samme hudfarve" og kan citere Grundtvig.

I de sidste dele af bogen behandles nogle af de politiske tiltag, der har været taget for at løse arbejdskraftsproblemerne i det aldrende samfund, og igen er der en række gode faktuelle oplysninger, men afsnittene spækkes stadig med værdiladede formuleringer.

Som afslutning på anmeldelsen vil jeg nævne, at bogen bestemt er værd at læse, fordi den problematiserer en række af de forhold, der hænger sammen med såvel den nutidige som den tidligere indvandring. Men den skæmmes desværre af nogle afsnit, hvor forfatterens personlige vurderinger fremføres. I et langt TV-interview med HKR kort efter bogens udgivelse gjorde han meget ud af at redegøre for, at Danmark jo som aldrende samfund havde brug for indvandrere, og forsøgte at balancere problemerne op mod behovet og nytten. Men, som det er fremgået af min anmeldelse, synes jeg ikke helt det er lykkedes i bogen. Et sidste eksempel: På bogens sidste side omtales 1811, som

dengang der "ingen tvivl (var) om, hvem der hørte til stammen, og hvem der ikke gjorde".

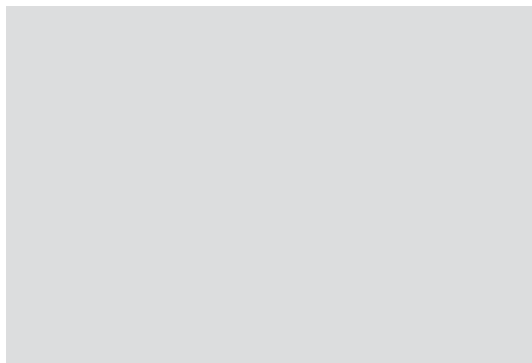
Lisbeth B. Knudsen

Institut for Sociologi, Socialt arbejde og Organisation

Aalborg Universitet

Noter

1. MENA står for Middle East Northern Africa, og omfatter lande med høj fertilitet og høj befolkningstilvækst.

Henrik Kaare Nielsen og Karen-Margrethe Simonsen (red.): *Æstetik og politik: Analyser af politiske potentialer i samtidskunsten.*

Århus: Forlaget Klim 2008 (256 sider)

Der kan være flere grunde til at anmelde en bog, man har læst. Den bedste er selvfølgelig, at bogen er god, og at man mener andre simpelthen bare *må* læse den. Andre gange kan man vælge at anmelde en bog, fordi den mere eller mindre ufrivilligt illustrerer bestemte problemstillinger af almen sociologisk eller teoretisk interesse. Det sidste udelukker ikke nødvendigvis det første. *Æstetik og politik* gør det således utvivlsomt ganske udmærket på de teoretiske præmisser, den selv stiller op. Og dog skal denne anmeldelse gå kritisk til værks. Problemet er ikke blot,

at anmelderen rent personligt er godt og gammeldags mæt af de teoretiske parametre bogen fungerer på: Jeg ønsker at vise, hvilke teoristrategiske valg *Æstetik og politik* udfolder sig igennem og at synliggøre de konsekvenser, disse valg har. Undervejs håber jeg selvfølgelig også at få forklaret læseren, hvad bogen handler om. Udgangspunktet er klart: Også i kunstverdenen er det postmoderne nu endelig slut. Ideen om en post-politisk epoke kendetegnet af glat, selvbevidst pop, ironi og udforskning af løsrevne overflader er afblæst. Nærværende bogs budskab er det politiskes genkomst – hvis det da nogensinde virkelig har været væk. I store dele af samtidskunsten sporer man et stærkt politisk engagement, og nu synes forskere fra Aarhus Universitet, fastansatte eller stipendiater på Afdelingen for Kultur og Æstetik, at det igen er tid til at teoretisere over forholdet mellem æstetik og politik. Blandt de analyserede værker finder man såvel traditionel modernistisk litteratur, drama, mere flygtige udtryk fra samtidskunstens brogede buket af performances, interventioner, konceptioner og installationer og endelig en række populærkulturelle analyser.

Bogen befinder sig imidlertid i et problemfelt, som allerede de to redaktørers indledning afspejler. Samtlige indlæg forsøger at finde sig tilrette i dette felt – og ikke uden problemer. På den ene side synes de poststrukturalistiske ansatser stadig i fuld vigør i det æstetiske miljø i Århus. På den anden side fornemmer man en stigende træthed af denne arv, man tilsyneladende ikke kan gøre sig fri af.

Med træthed mener jeg i første omgang en form for udtalt og snigende bevidsthed om ulemperne ved det brede poststrukturalistiske politikbegreb, den stærke antiessentialisme og dens sprog- eller tegn-centrerede epistemologier. Jacob Lund Petersen Beckett-analyse illustrerer med al tydelighed, hvor fattig og erfaringsarm en puristisk poststrukturalistisk analyse *kan* falde ud. Kravet på at destabilisere de givne sproglige identiteter – sociologer kan med fordel tænke på Judith Butler – drives her ud i det paradoksale. Den, der

mener at litteratur kan andet og mere end repræsentationskritik, kan med fordel springe forsøget på at undgå at "hypostasere" et talende subjekt under "teksten" over.

Når denne træthed imidlertid ikke ytrer sig i åbenlyse forsøg på at gøre op med den poststrukturalistiske ramme, skyldes det, sådan lyser min modige tese, ikke blot at man ikke er sig ovenstående ulemper bevidst, men i ligeså høj grad, at man ikke rigtig har noget at sætte i stedet for. Vi bevæger os således i et ironisk paradigme. Der tales om postavantgarde, postpolitik og postkolonialisme. Intet nyt og organisk teoretisk paradigme lyser op i horisonten.

Samtidig ønsker man for alt i verden at undgå at blive slået i hartkorn med det didaktiske og snævre politiske paradigme fra 70'erne. Når det hedder sig i indledningen, at man beskæftiger sig med et nyt "materiale" – hovedvægten er lagt på de sidste 15 år – der kræver, at man distance-rer sig fra alle ideer om, at kunsten "skal bekende sig til en bestemt ideologi eller politik, eller at der nu skal skrives manifest-er om kunstens emancipatoriske potentiale", handler det nok i lige så høj grad om kritikken selv. Måske det faktisk snarere var datidens akademiske kritik – i højere grad end datidens politiske kunst – der for enhver pris ønskede at reducere fænomenerne til, hvad der på forhånd var plads til i de marxistiske kasser. Det ønsker man ikke at gentage. Man kan diskutere, om ikke poststrukturalismens *ethos* er født ud af universitetsmarxismen ånd.

Ikke mindst bogens yngre bidragsydere synes fanget mellem disse to yderpositioner mellem på den ene side poststrukturalistiske ansatser, hvis grundlæggende tankemønstre er begyndt at virke forudsigelige og snærende, og på den anden side angsten for at gentage fortidens fejltagelser. *Agit-prop*. Redningen var i første omgang Hardt og Negris *Empire*. Denne bog er ikke blot faldet på gødet jord blandt poststrukturalistiske sociologer. Den er tilsyneladende også uomgængelig blandt unge og progressive litteratur- og kunstteoretikere – i hvert fald i Århus. Nu kan

man igen tale om det politiske og skælde ud på kapitalen uden at rødme. Dette er så meget desto mere fristende, som kapitalbegrebet her svulmer op til en stor og diffus hybrid af kapital og kultur, ingen helt ved hvad handler om.

Buketten af celebrerede teoretikere er således ikke så farverig, som redaktørerne giver indtryk af i indledningen. Ingen af de unge forskere bruger under én side på Jaques Rancière. Allerede det valgte vokabular vidner om, hvad der kommer. Det handler om "modmagt", om "hegemoni" og om "konfliktualitet" – og frem for alt om "diskurser". Vi har at gøre med forskellige former for poststrukturalistisk *middle range theory*. De giver alle mulighed for at kombinere et poststrukturalistisk sprogligt centreret udgangspunkt med mere eller mindre empiriske analyser. Det gælder Foucaults begreb om "biopolitik", internaliseret regulering af en krop og et liv, der i virkeligheden tilhører velfærds-samfundet. Det gælder Jaques Rancières forsøg på at gøre Foucaults tanker om diskursens orden frugtbar i en æstetik-teoretisk kontekst. Det gælder Laclau og Mouffe og deres analyser af det "virkelige" politiske – antagonistiske eller "konfliktuelle" – niveau under den konkrete politiske diskurs, og det gælder Lotte Philipsens nærmest tragikomiske analyse af, hvorledes velmenende og politisk korrekt kurateringspraksis kan slå om i sin egen modsætning.

Her vil læseren måske bemærke, at der ikke er meget, der tyder på begyndende ideologisk slid. Hvorledes ytrer den sig, den træthed jeg mener at diagnosticere? Mit svar er, at den viser sig i små oprør – mere eller mindre bevidste – mod den poststrukturalistiske *doxa*. Klarest kommer dette til syne i Jakob Ladegaards vel-skrevne og afbalancerede bidrag om nyere dansk socialrealisme. Når Ladegaard taler om risikoen for, at "den eksperimenterende litteratur" risikerer at "sætte den aflæselighed over styr, der også er en nødvendig forudsætning for at litteratur kan forstås politisk" (96), så forstår jeg dette som et forsøg på at opstille en klar og utvetydig grænse for repræsentationskri-

tikken. Ladegaard spørger ikke selv, men jeg tør godt: Kan den realistiske romans politiske potentiale overhovedet forstås på poststrukturalistiske præmisser? Helt uden *mimesis* går det ikke. Og lur mig om ikke et empatibegreb rumler under teksten: At det kendetegnende for den gode socialrealisme er, at den netop transcenderer vores vulgærsociologiske stereotyper og dermed undgår blot at cementere de herskende forestillinger om, hvordan den sociale virkelighed ser ud: At den viser os de konkrete mennesker, den rent faktisk består af og *derved* udvider vores empati. Gør os til bedre mennesker. Så langt går Ladegaard desværre ikke. Der til er han for tæt på Rancière. Alligevel tror jeg, at han er en modig mand. Jeg tror det kræver stamina at skrive om socialrealisme på Aarhus universitet i år 2008. Så er det unægteligt mere trygt at læse Beckett.

En anden og interessant udvikling er at finde under navnet Bourriaud og ideen om en "relationel kunst". Til sociologer, som ikke har fulgt med de seneste år, skal det siges, at Nicolas Bourriaud er det nye dyr i åbenbaringen på den samtidskunstneriske scene. På kunstakademiet bliver der skåret mængder af elevprojekter til efter Bourriaudske mål i disse dage. Det handler om at skabe "sociale relationer" og "dialog". Dette skal forstå helt bogstaveligt. Kodeordene er "dokumentarisme" og debat (man ønsker at bidrage til den offentlige oplysning om sociale konflikter og emner, og her indgår ofte videnskabelige metoder og dataindsamling), "møder" (skabelse af sociale fora i belastede højhusmiljøer, men også helt apolitiske interaktioner mellem museums- eller messegængere) og konkret social "intervention" i folks livsomstændigheder (indrettelse af fixerum på Vesterbro, pragmatiske livsforbedrende projekter i Afrika).

Klart er der her forbindelser tilbage til den hidtidige avantgardes kritiske forhold til kunstinstitutionen og til ønsket om at "trække kunsten tilbage til livet". Men selve den konsekvens, hvormed man handler, forekommer mig at være ny: Den nøgterne besindelse på afhjælpning af sociale

problemer i et hverdagsligt og helt konkret perspektiv. Den kontante modvilje mod teoretisk navlepilleri og den illusionssløse instrumentalisering af den opmærksomhed og de penge, kunsten kan skaffe, til fordel for socialt og finansielt dårligere stillede. Der er ingen tvivl om, at Bourriaud fanger disse strenge i den aktuelle samtidskunst bedre end megen anden teori. Endelig findes der her et politikbegreb frakoblet ethvert ideologisk snæversyn. Både Lene Tortzen Bagers og Birgit Erikssons indlæg kan læses som gode introduktioner til feltet. Samtidig passer den manifestale modvilje mod manifestere og "store fortællinger" (omhandlende kunstens historiske mission) naturligvis glimrende sammen med poststrukturalistisk arvegods. Det gælder ligeledes for betoningen af det kollektive kunstner-subjekt (Superflex, Yomango, The yes Men, CUDI, Wooloo Productions) og den fuldstændige afsked med den ensomme og geniale kunstner. I det stramme fokus på at frembringe social interaktion ligger der imidlertid helt klart interessante sociologiske muligheder – dette gælder både i politisk-kritisk forstand, men også i form af mulige ontologiske undersøgelser af det sociale konkrete fænomenologi.

Man havde gerne set en seriøs diskussion af autonomibegrebet i forhold til disse nye strømninger, men her er der ingen, der vover pelsen. I Henrik Kaare Niensens indlæg står budskabet ellers helt klart: Egentlig politisk bevidstliggende kan kun den autonome kunst være. Kun den kompromisløse æstetiske gestaltning af objektet efter dets egne regler ender med at kunne flytte noget, fordi den lykkes som kunst og derigennem flytter os. Alt andet er kliché og bestilt arbejde. Man mærker intentionerne og bliver forstemt. For mig at se er der en række af de relative frembringelser, der forsynder sig mod dette autonomibegreb. Og hvad med Bourriaud selv: Hvor meget æstetik er der egentlig i hans begreb om æstetik? Den diskussion kunne man godt have ønsket sig udfoldet.

På et andet felt er bogen imidlertid forfriskende postmoderne. *Æstetik og Politik*

er hinsides al snobberi. Analyserne springer ubesværet fra Beckett til Hendrix og fra X-files til russisk samtidskunst. I denne forbindelse skal Birgitte Erikssons artikel nævnes. Den er ikke blot tankevækkende og klog, men også decideret sociologisk interessant. Den nærmer sig kritisk Bourriaud og den "relationelle æstetik" over et begreb om populærkulturens "inkluderende potentialer" og formår ved simpelthen at spørge efter *det sociale* at stille Baurriauds tanker i en ny kontekst.

Louise Ejgod Hansen udfolder en glimrende analyse af teaterforestillingen "Mungo Park – manden bag navnet", ligesom også Mads Anders Baggegaards kreative analyse af Michel Houellebecq skal nævnes. For dem begge gælder, at de frem for først at etablere en teoretisk ramme fra starten af, i højere grad tager udgangspunkt i værket og folder det ud indefra.

Overordnet formår *Æstetik og politik* imidlertid ikke at overbevise denne anmelder om, at den nyere kunst kræver en "gendefinition" af det politiske (s. 10). Bogen formår heller ikke at overbevise om, at den selv leverer en sådan gentænkning. Snarere, sådan har jeg argumenteret, illustrerer bogen en begyndende matthed. Det gælder både den akademiske kritik og den aktuelle samtidskunst. Hvor *nyt* og hvor *kunstnerisk* frugtbar det "relative" paradigme er, kan således i højeste grad diskuteres. Det bliver det ikke. I hvert fald ikke tilstrækkeligt. Det samme gælder den teoretiske ramme denne bog stiller op.

På det populærkulturelle felt, derimod, hersker en større frihed end nogensinde før. Man kan nu lave politisk kunst uden at ende i det velmenende og didaktiske: De analyserede værker blander allehånde strategier og genrer. Postmoderne ironi, repræsentationskritik og metarefleksion synes at have bevaret deres popularitet som æstetiske virkemidler, nu iblandet mere traditionelle verfremdungseffekter og *selvfølgelig*, empati, mimesis og identifikation.

Denne sidste komponent kan imidlertid ikke ufoldes med de begrebslige værktøjer, *Æstetik og politik* sætter op. De to re-

daktører, tror jeg, mere end aner denne mangel. Indledningen forsøger således yderst forsigtigt at lukke "mennesket" og det subjektive ind i varmen igen. Jeg tror imidlertid ikke det kommer til at gå så stille af, som de to redaktører giver indtryk af. Individet kan ikke snige sig ind og finde sig tilrette i de poststrukturalistiske omgivelser, som om intet var hændt. Det kræver et opgør med den teoriramme, som denne bog stiller op. Det kommer til at larme. Det bliver politisk.

Til sidst et enkelt pip af såret forfængelighed på professionens vegne. Som sociolog kan man begræde, at ingen af bidragyderne (bortset fra Lotte Eriksson ganske kort) forsøger at binde an med Niklas Luhmanns uddifferentieringsteori og hans bøger om kunstsystemet. Her ville man ellers finde et nyt vokabular, hvormed autonomiproblematikken og det ambivalente forhold mellem æstetik og politik kunne udfoldes på en anderledes måde.

Bjørn Schiermer
Sociologisk Institut
Københavns Universitet